

УДК 82-3

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2024-15.10>

ФОРМУВАННЯ АНТИВОЄННОГО СВІТОГЛЯДУ БЕРТИ ФОН ЗУТТНЕР

Лопушанська Ірина Ігорівна

аспірантка

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
вул. Івана Франка 24, Дрогобич, Львівська область, Україна

Стаття присвячена дослідженню особливостей антивоєнного світогляду Берти фон Зуттнер, що пронизує всю її літературну творчість і пацифістську діяльність. Проаналізовано специфіку формування антивоєнних поглядів письменниці крізь призму історичних та суспільно-політичних подій у Європі XIX століття. Висвітлено політичні настрої, що панували в Австро-Угорській монархії у другій половині XIX століття. У статті наголошено, зокрема, на національних і соціальних проблемах, які поставили під сумнів панівну консервативну систему монархії. У контексті європейських революцій 1848 року виникають поняття лібералізму та демократії, прихильником яких стала Берта фон Зуттнер. Крім вищезгаданих факторів, зосереджено увагу на її наукових поглядах та моральній позиції. Основним джерелом у дослідженні світобачення письменниці є її ранні теоретико-філософські праці, в яких знаходять відображення ідеї гуманізму й просвітництва, віра в прогресивне вдосконалення людини. На матеріалі художньої і мемуарної літератури встановлено, що головним чинником формування пацифістських поглядів Берти фон Зуттнер були прогрес та еволюція, в основу яких покладено вчення Ч. Дарвіна. На підставі дослідження з'ясовано виникнення концепту «благородної людини» – особистості, здатної до самовдосконалення, і, як результат, – формування теорії абсурдності війни, пов'язаної виключно з розвитком моральних цінностей людства.

Ключові слова: Берта фон Зуттнер, пацифістський рух, теорія еволюції, «Геть зброю!», війна, мир, «Епоха машин», світогляд.

Проблема й актуальність її дослідження.

До когорти найвидатніших жінок австрійської і, без перебільшення, європейської історії належить Берта фон Зуттнер (Bertha von Suttner, 1843–1914), провідна постать пацифістського руху в Європі кінця XIX – початку XX століття, енергійна громадсько-політична діячка, письменниця і публіцистка, перша жінка-лауреатка Нобелівської премії миру. Всупереч тенденціям свого часу вона активно впроваджувала ідеї миру у світовій спільноті, а вся її літературна творчість і пацифістська діяльність мали яскраво виражений антивоєнний зміст.

Вивченню життєвого і творчого шляху Берти фон Зуттнер присвячено чимало ґрунтовних досліджень, передусім німецькою мовою. З-поміж таких треба виокремити зокрема праці Брігітте Гаманн «Bertha von Suttner: ein Leben für den Frieden» («Берта фон Зуттнер: життя задля миру», 2002) та «Bertha von Suttner: Kämpferin für den Frieden» («Берта фон Зуттнер: борець за мир», 2013), Беатрікс Кемпф «Bertha von Suttner: Schriftstellerin – Politikerin – Pazifistin» («Берта фон Зуттнер: письменниця, політикиня, пацифістка», 1987), Марії Еніхльмайр «Abenteurerin Bertha von Suttner. Die unbekanntenen Georgien-Jahre 1876 bis 1885» («Авантюристка Берта фон Зуттнер: невідомі роки у Грузії (1876–1885)», розлогу післямову Зіґрід і Гельмута Бок «Bertha

von Suttner – Arbeit für den Frieden» (Берта фон Зуттнер – праця задля миру) у виданні роману «Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte» (2006) та ін. (Cohen, 2005; Kleberger, 1985; Müller-Kampel, 2005; Brinker-Gabler, 1982).

В українській літературознавчій, політологічній чи соціологічній науці про Берту фон Зуттнер написано дуже мало. Варто згадати чи не першу і, мабуть, єдину з минулих десятиліть українськомовну публікацію про письменницю з-під пера відомого критика Остапа Грицяя (Грицай, 1929), присвячену здебільшого аналізу й оцінці її роману «Геть зброю!». Неабияка увага на творчості письменниці була зосереджена під час Міжнародної конференції «Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії» (Дрогобич, 6–9 квітня 2014 р.), за матеріалами якої був виданий збірник наукових праць у видавничій серії Австрійської бібліотеки в Дрогобичі «Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів» (Oschust 2015: 86–94; Лопушанський 2015: 298–301).

На лаконічну інформацію про Берту фон Зуттнер, головно біографічного характеру, можна натрапити також в інтернет-ресурсах.

З огляду на такі прогалини у вітчизняній науці проблема дослідження художньої спадщини австрійської письменниці та її пацифіст-

ської діяльності є надзвичайно актуальною, особливо на тлі багатьох мілітаризованих міждержавних конфліктів і гібридних війн у сучасному світі.

Мета і завдання статті. Аналіз специфіки як пацифістської, так і літературної діяльності Берти фон Зуттнер неможливий, якщо не простежити впливи на формування її антивоєнного світогляду через призму історичного, політичного та соціального розвитку Австрійської, пізніше Австро-Угорської монархії ХІХ століття. До уваги потрібно брати не тільки вищезгадані фактори, але й наукові погляди і моральну позицію письменниці, без яких характеристика концептуальних ознак її пацифістського світогляду була б неповною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним вектором творчого шляху австрійської письменниці Берти фон Зуттнер була пацифістська праця, що знайшла вираження не тільки в громадсько-політичній діяльності, а й у художній, публіцистичній і філософсько-критичній літературі. Її переконливі антивоєнні заклики захоплювали, проте «мирна Берта»¹ (Kempf 1987: 9) зазнавала й глузливих насмішок з боку прихильників теорії війни як форми творення історії людства, заснування імперій зокрема.

Шлях легковажної молоді графині Берти Кінски до літературного визнання і провідної ролі у боротьбі за мир відображає соціальну та культурну дійсність Дунайської монархії на рубежі століть. Усупереч тенденціям свого часу Берта фон Зуттнер була незвичайною жінкою – космополіткою, феміністкою, прихильницею лібералізму, абсолютною противницею консервативного духу епохи, національного фанатизму і ксенофобії, що усвідомлювала руйнівну силу цих ідеологій.

Зі сторінок «Мемуарів» (Suttner, 2013), написаних письменницею 1909 року, дізнаємося, що ревною прихильницею пацифізму вона стала у віці понад 40 років, уже після написання відомого антивоєнного роману «Геть зброю!» (1889). Поява твору в старій Австрії цісаря Франца Йозефа, де мілітарні кола мали вирішальний вплив на урядові справи, а країна витрачала великі кошти на утримання армії та військової пропаганди, була проявом неабиякої відваги.

З огляду на пацифістську діяльність Берти фон Зуттнер (Лопушанська 2018: 27–38) цікавим є її походження та виховання. Батько письменниці, Франц де Паула Йозеф граф Кінски фон Вхініц і Теттау (Franz de Paula Joseph Kinsky von Wchinitz und Tettau, 1768–1843), який помер

до її народження у віці 75 років, був фельдмаршалом-лейтенантом зі знатного староавстрійського роду Кінски (Schels, 1828; Wurzbach, 1864), що належав у колишній цісарській Австрії до найбагатшого і найвпливовішого т. зв. «вищого» або «класового» дворянства (нім. Hochadel). Мати Берти, Софі Вільгельміне (Sophie Wilhelmine, geb. von Körner, 1815–1884, одружена в 1834 році)², не була представницею вищого дворянського роду; родина Кінски дистанціювалася від неї, а матері та дочці доступ до аристократичного суспільства був обмежений. Цей життєвий досвід Берта фон Зуттнер використає згодом у романі «Епоха машин» («Das Maschinenzeitalter»³, 1889), порушуючи питання класової нерівності.

Будучи прихильницею теорії еволюції британського науковця Чарльза Дарвіна, Берта фон Зуттнер характеризує філософію дарвінізму – «визнання шляхом успадкування накопичених переваг і прогресивного облагороджування» (Suttner 1889: 258) – як цілком аристократичну (*die Anerkennung durch Vererbung gehäufte Vorzüge und fortschreitender Veredlung – die war durchweg eine aristokratische*). За її переконаннями, критерії приналежності до дворянського рангу вичерпали себе, і певна кількість дворянських предків не може бути мірилом дворянського титулу. Поняття «аристократія» уже не визначається коронами чи гербами, тут мова йде про шляхетність душі і чисте сумління – як ознаку повної людяності (Suttner 1889: 258); вона завдячує своєму панівному становищу у суспільстві не лише успадкованим титулам, але й культурному вдосконаленню для досягнення вищої мети – змінити світ (Enichlmair 2005: 19–20).

Неважко здогадатися, що покоління знатного роду генералів і фельдмаршалів виховувалися у суворих мілітаристських традиціях. Батько письменниці, як уже йшлося вище, помер ще до її народження, а її законним опікуном став його товариш граф Фрідріх Карл Фюрстенберг (Friedrich Karl Johann Fürstenberg, 1774–1856), також військовий, капітан варту при дворі австрійського імператора. Він брав участь у воєнних походах генерала Радецького і часто розповідав маленькій Берті про славу австрійської армії як складової всесвітнього порядку. Ці розповіді, а відтак і захоплення військовими традиціями та подвигами, мабуть, добре закарбувалися у пам'яті майбутньої письменниці, про що свідчать, зрештою, уже перші сторінки роману «Die Waffen nieder!» («Геть зброю!», 1889):

Für Gelehrte, Dichter, Länderentdecker hatte ich wohl einige Hochachtung, aber

eigentliche Bewunderung flößten mir nur die Schlachtengewinner ein. Das waren ja die vorzüglichen Träger der Geschichte, die Lenker der Länderschicksale; die waren doch an Wichtigkeit, an Erhabenheit – an Göttlichkeit beinahe – über alles andere Volk so erhaben wie Alpen- und Himalayagipfel über Gräser und Blümchen des Tals (Suttner 2006: 6).

До вчених, поетів і тих, що відкривали нові світи, я почувала деяку пошану, але справжній подив розбуджували в мене тільки переможці битв. Це ж були справжні носії історії, керманічі долі народів; своєю важливістю, величавістю та майже божественністю, вони перевищували всіх інших у народі так, як вершини Альп та Гімалаїв перевищують трави і квітки долини.

Роман у певний спосіб описує патріотичну систему виховання мужнього і войовничого покоління в Австрійській імперії. «Чи є краща смерть, ніж смерть на полі честі, чи є щось шляхетніше за безсмертя героя?» (Suttner 2006: 7), – запитувала письменниця. Такі заклики можна було прочитати у шкільних підручниках, такі розповіді про героїчні події і вчинки належали до системи патріотичного виховання і мали б гартувати дух майбутніх захисників батьківщини.

З іншого боку, виховання графині було далеке від військових традицій. Батькова родина розірвала відносини з Бертою, і тому не мала ніякого впливу на формування її світогляду. Мати Берти, яка на момент її народження уже була вдовою, невдовзі переїхала до Брно, де родина проживала до 1856 року. Берта фон Зуттнер відрізнялася від своїх ровесниць, передусім через захоплення науковою та філософською літературою. Ще у молоді роки предметом її зацікавлення стали історичні та природознавчі праці британських науковців Ч. Дарвіна, Е. Гекеля, Г. Сперсера та Г. Т. Бакла тощо. На відміну від прихильників воєнних доктрин, потенціал нової епохи вона вбачала не в технічному прогресі, а саме в еволюції людства, в «облагородженні» людини (Erichlmaier 2007: 65–70).

Свідками формування антивоєнних поглядів Берти фон Зуттнер, цілком суперечливих в Австрійській імперії XIX століття, виступають власні спогади, пов'язані з враженнями від тогочасних воєнних подій. «Мемуари», написані письменницею 1909 року, містять записи зі щоденників у переплетенні з рефлексіями щодо (анти)воєнної тематики, порівняннями зі зрілими поглядами пацифістки Зуттнер та начебто виправдовуваннями за свої частково безглузді міркування. У дитячі та юні роки вона пережи-

ває національні повстання народів Дунайської монархії, буржуазно-демократичні революції в Європі 1848–1849 років, війну 1859 року П'ємонта та Франції проти Австрії (в італійській історіографії відома як «Друга війна за незалежність»), війну 1864 року між Данією та коаліцією Пруссії й Австрії за Шлезвіг-Гольштайн, пізніше франко-пруську війну 1870–1871 років.

Слово «революція» Берта почувала ще п'ятирічною дівчинкою. Як і в будь-якої іншої дитини воно не викликало жодних емоцій, так і залишившись неусвідомленим, пов'язаним лише з тиснявою великого натовпу на головній площі міста та певною настороженістю. Подібні емоції викликала й італійська війна за незалежність 1859 року, де австрійські війська зазнали поразки. Почуття неусвідомленості тепер замінила апатія:

Und es war doch der Sommer 1859, d. h. die Schlachten von Magenta und Solferino wurden geschlagen. Österreich, unser Vaterland, erlitt Niederlagen. Man hörte von großen blutigen Kämpfen. Aber ich weiß es genau: das Ereignis war mir damals so gleichgültig, so wenig vorhanden, wie es mir heute gleichgültig wäre zu erfahren, daß in einer westindischen Insel, deren Namen ich nie gehört hätte, ein Vulkan ausgebrochen sei. Ein Elementarereignis in großer Entfernung – das war mir der Krieg in Italien (Suttner 2013: 35–36).

Було це влітку 1859 року, коли відбулися битви під Маджентою і Сольферіно. Австрія, наша батьківщина, зазнала поразки. Розповідали про великі кровопролитні бої. Однак я знаю точно: ця подія була для мене тоді такою байдужою, такою незначною, як було б мені байдуже сьогодні дізнатися про виверження вулкану на якомусь західноіндійському острові, назви якого я ніколи не чула. Звичайна подія на великій відстані – такою була для мене війна в Італії.

Тоді вже юною дівчиною Берта переглядала на сторінках газет світліни кривавих битв, поранених солдатів, але, оскільки на війні не було нікого з рідних людей, вони не викликали в неї ніяких почуттів жаху чи огиди перед звірствами та стражданнями. На той час війни сприймалися, на думку письменниці, як щось неминуче, як явище, в якому твориться історія людства, як рушійна сила історичних подій, таких як заснування імперій, врегулювання конфліктів тощо (Suttner 2013: 36). Берта фон Зуттнер не була винятком: війни як незаперечне явище порівнювала з листям на дереві чи морськими хвилями, без яких світ не може існувати. Палка прихильниця пацифізму вважала

смерті неминучими і не могла допустити навіть думки, що їх можна було б уникнути.

Подібні почуття викликали у Берти фон Зуттнер й подальші воєнні події. Австро-пруська війна 1866 року, здавалося, могла б стати початком зародження пацифістських ідей. Проте нічого не закарбувалося в її пам'яті, – забулося як щось зовсім неважливе. Найголовнішим було настання миру після закінчення війни, без роздумів над перемогою чи поразкою батьківщини, масштабами лиха й кількістю полеглих на полі бою.

Nichts von alldem ist meinem Gedächtnis eingeprägt geblieben – ein Beweis, daß es mir gründlich gleichgültig war. Ich kann es heute nicht begreifen, daß ich so stumpfsinnig sein konnte. Auch abgesehen von meinen zukünftigen, so heftigen pazifistischen Gesinnungen, die damals in der Dreiundzwanzigjährigen schon hätten schlummern und bei diesem Anlaß hätten geweckt werden sollen, müßte doch auch, von den landläufigen Gesichtspunkten her, ein so gewaltiges Ereignis mich doch erregt, mit irgendwelchen Gefühlen mich erfüllt haben, sei es patriotische Begeisterung oder menschlich erschütternde Anteilnahme, oder doch nur Angst und Furcht – aber nichts, nichts (Suttner 2013: 58).

Нічого з цього не залишилося в моїй пам'яті – це доказ того, що я була зовсім байдужою. Сьогодні я не можу зрозуміти, як я могла бути такою дурною. Незважаючи на мої майбутні бурхливі пацифістські почуття, які могли б уже таїтися у віці двадцяти трьох років і мали б прокинутися за цих обставин, то така, із загальноприйнятої точки зору, потужна подія мала б сколихнути мене, сповнити якимись почуттями – чи то патріотичним ентузіазмом, чи по-людськи шокуючим співчуттям, чи просто страхом і тривогою – але нічого, нічого.

1876 року, відразу після таємного одруження з Артуром Гундакаром фон Зуттнер, подружжя втекло до Грузії, де мешкало дев'ять років. Це був час матеріальної скрути, невдач, частково вимушеної літературної діяльності, зумовленої непростими життєвими обставинами. Тема війни і миру в діяльності Берти фон Зуттнер висувається на перший план уже після повернення Зуттнерів з Кавказу 1885 року, проте «кавказький» період письменниці став поштовхом до становлення пацифістського світогляду. 1877 року у місті Кутаїсі їх застала російсько-османська війна. У балканських провінціях з християнським населенням, передусім у Болгарії, спалахнули повстання проти османського панування, потім сербо-османська війна, а в квітні 1877 року Російська імперія, стаючи

на захист православних християн на Балканах, оголосила війну турецькій владі. Молоде подружжя Зуттнерів не мало страху перед війною та, зокрема, прямою загрозою вторгнення турків у місто. За винятком деяких гірських народів, які прагнули визволення від російського ярма, кавказька земля внаслідок тривалої русифікації виявилася лояльною до Російської імперії, і багато грузинських добровольців приєдналися до російського війська, щоб «звільнити слов'янських братів» (Suttner 2013: 103). Хоча пізніше Берта фон Зуттнер, посилаючись у «Мемуарах» на працю Льва Толстого «Християнство і патріотизм» (1893–1894), наводить свої роздуми про таку раптову «любов» росіян до братніх слов'янських народів напередодні війни, яка принесла сотні тисяч невинних жертв, і вкотре наголошує на можливості її уникнення.

Як і більшість місцевих жителів, Зуттнери були прихильниками царського уряду і долучилися до діяльності Червоного хреста для допомоги військовим. Перебуваючи у центрі подій, вони ніби відчували себе частиною важливого історичного моменту. Однак тут Берта фон Зуттнер починає розглядати війну з іншого боку – не як загальне, колективне явище, а зосереджує увагу на окремих людських долях. У той час пораненими солдатами і цивільними опікувалися набагато більше, ніж раніше, і саме цей фактор важливості кожного людського життя був ключовим у заснуванні 1863 року Анрі Дюнаном (фр. Henri Dunant) Червоного хреста.

Вагомий вплив на формування антивоєнного світогляду Берти фон Зуттнер мали теорії еволюції людини та ліберальні політичні настрої в Європі. Впродовж майже 10-літнього перебування у Грузії вона виробила власну наукову концепцію, яка стала вирішальною у її пацифістській діяльності.

Австрійська імперія XIX століття була абсолютною монархією з необмеженою владою імператора, в якій панівну верству представляли аристократи, бюрократи і капіталісти. Вже тоді постійні національні конфлікти були неминучими, а після заснування 1867 року Австро-Угорщини ситуація в національній політиці значно загострилася великим зубожінням населення внаслідок підвищення податків, які йшли на військову справу. Соціальні проблеми призвели до революцій, які 1848 року сколихнули всю Європу та поставили під сумнів панівну консервативну систему. У контексті європейських революцій виникають поняття лібералізму та демократії, які, щоправда, не вписува-

лися у політичний устрій тисячолітньої імперії. За визначенням Штефана Цвайга, –

Österreich war ein alter Staat, von einem greisen Kaiser beherrscht, von alten Ministern regiert, ein Staat, der ohne Ambition einzig hoffte, sich durch Abwehr aller radikalen Veränderungen im europäischen Raume unversehrt zu erhalten (Zweig 1996: 50–51).

Австрія була старою державою, якою правив старий імператор і керували старі міністри, державою, яка, чинячи опір усім радикальним змінам в європейському просторі, не мала жодних амбіцій і прагнула лише зберегти себе недоторканою.

Тодішній канцлер князь Меттерніх, відомий реакційною політикою, побоювався, що ідеї лібералізму призведуть до розпаду монархії, і, як наслідок, Європи.

За своїми політичними поглядами Берта фон Зуттнер була прихильницею лібералізму у поєднанні з гуманістичним і пацифістським світоглядом. Проте подружжя Зуттнерів ніколи не були членами якоїсь політичної партії. У своїй праці «Інтелектуальні течії в Австрії 1867–1918 років» австрійський дослідник культури Альберт Фукс назвав її «трохи проникливішою» (Fuchs 1996: 259) лібералкою, ніж її австрійські однодумці, а саму ідеологію охарактеризував так:

Als Erben der Aufklärung sind sie in ihrer Mehrheit Rationalisten, d.h. sie glauben, dass Erkenntnisprobleme [...] mit wissenschaftlichen Methoden – und nicht etwa durch Intuition – gelöst werden können. Als Erben der klassischen Nationalökonomie erklären sie, dass materieller Reichtum ein Gut, Armut ein Übel ist. Privateigentum an den Produktionsmitteln scheint ihnen die einzig mögliche Basis der zivilisierten Gesellschaft. Sie nehmen in ihrer Mehrheit an, dass der Gang der Weltgeschichte dem Menschengeschlecht bisher Fortschritte gebracht hat und das noch weiter tun wird. sie bejahen im Prinzip den Gedanken der Humanität, den Gedanken der Freiheit (Fuchs 1996: 10–11).

Як спадкоємці Просвітництва, вони в своїй більшості раціоналісти, тобто вважають, що проблеми пізнання [...] можна розв'язати науковими методами, а не за допомогою інтуїції. Як спадкоємці класичної економіки, розцінюють матеріальне багатство як добре, а бідність як погане. Приватна власність на засоби виробництва видається їм єдиною можливою основою цивілізованого суспільства. Більшість з них припускають, що хід світової історії приніс людству прогрес до цього часу і буде робити це надалі. Вони утверджують ідею гуманізму, ідею свободи...

На погляди Зуттнер мали значний вплив ідеї Просвітництва, в центрі якого перебувала розумна і вільна особистість. Досягнення миру як найвищої мети, за її переконаннями, було можливе тільки завдяки саморозвитку людини. Найважливішим фактором історичного процесу письменниця вважала не економічні інтереси суспільства, а моральне прозріння людства.

З огляду на те, що австрійська політика 80–90-х років XIX століття, а особливо ліберальна політична сила, не вбачала в озброєнні Великих держав небезпеки і рухалася у протилежному напрямку, ніж пацифістський, можна стверджувати, що Берта фон Зуттнер практично «не володіла політичним інстинктом» (Fuchs 1996: 260). Підтримка рухів за мир капіталістами та представниками уряду, яка, зрештою, не надто сприяла їхній популяризації, слугувала радше «обхідним маневром» (Fuchs 1996: 260) для того, щоб протидіяти настроям занепаду.

Характерною ознакою пацифістського руху є прояв ідей космополітизму, основну з яких – створення світової держави – висувала також Берта фон Зуттнер. Свої уявлення про ідеал світового громадянства вона висвітлює у романі «Світське життя» («High Life», 1886):

Leute, die viel gereist sind, mehrere Sprachen kennen und in diesen Sprachen viel gelesen und auf diese Weise sich das Beste von dem Geiste und dem Wesen der verschiedenen Nationen angeeignet haben, streifen ihre nationalen Fehler auch in den äußeren Merkmalen ab. Sie sind als Engländer nicht steif, als Deutsche nicht schwerfällig, als Franzosen nicht oberflächlich und eitel, als Italiener nicht komödiantisch und als Amerikaner nicht vulgär. Sie bieten den nach allen Seiten hin veredelten Typus einer neu erstehenden Nation, die sich einst die Welt erobern muss: Die Nation der Weltbürger (Suttner 1906: 140–141).

Люди, які багато подорожували, знають багато мов і багато читали цими мовами, засвоюючи в такий спосіб найкраще з духовності і сутності різних націй, позбуваються своїх національних вад навіть у зовнішніх рисах. Як наприклад, англійці не манірні, німці – не повільні, французи – не поверхові і марнославні, італійці – не комедійні, американці – не вульгарні. Вони пропонують в усіх проявах обгороджений тип новоствореної нації, що одного дня має завоювати світ – нації громадян світу.

Прогрес та еволюція є наступною складовою формування пацифістських поглядів Берти фон Зуттнер, чи, точніше кажучи, їхньою основою. Одкровенням для неї ще в дитячі роки стали праці вчених-еволюціоністів Ч. Дарвіна і

Т. Бакла. «Історія цивілізації» останнього про зв'язок законів еволюції з історичними процесами викликала неабиякий резонанс у 60–70-х роках XIX століття. Під час еміграції у Грузії подружжя Зуттнерів мало час на роздуми та інтелектуальні дискусії, і тут «розвинулася філософія життя, світобачення, якого ми за інших умов існування й одне без іншого ніколи б не досягли» (Suttner 2013: 154). Основи нового вчення набули для Зуттнер значно глибшого значення, і з нашаруванням особистого досвіду лягли в основу власної наукової концепції. Згідно з її теорією, людина розвивається і самовдосконалюється доти, доки не позбудеться усіх своїх негативних рис, тоді з ідеальних якостей і постає «благородна людина» (у своїх працях авторка використовує поняття «Edelmensch»). Нові можливості, які приніс з собою технічний прогрес, вона пов'язувала виключно з розвитком моральних цінностей людства.

Берта фон Зуттнер не могла не розуміти того факту, що з будь-яким прогресом, інноваціями й розвитком збройної техніки зокрема, зростає й загроза для всього людства. За словами критиків, незнання цього свідчило про наївність та цілковиту жіночу неосвіченість, проте Зуттнер, сповнена глибоким оптимізмом, беззаперечно вірила в те, що «вічне буття є водночас вічним облагороджуванням» (Suttner 1907: 69), і самодостатня особистість, яка постійно прагне вдосконалюватися, не зможе завдати шкоди іншим. Виходячи з цих міркувань, сформувався така теорія: коли народи досягатимуть благородні цілі благородними методами, війни в майбутньому стануть непотрібними, або навіть абсурдними.

У розумінні теорії еволюції письменницею присутній культурологічний аспект: під час написання циклу статей про Грузію вона робить висновок, що різні культури перебувають на різному рівні розвитку. Грузинське суспільство, що стоїть на нижчому рівні розвитку (Enichlmair 2005: 116–130), за допомогою наукового прогресу має пройти шлях до вищої ланки європейців, хоча, останніх вона також не відносила до «благородних», передбачаючи ще довгий шлях до досягнення ними ідеальних якостей.

Дарвіністичне вчення лягло в основу світобачення Берти фон Зуттнер, а тема прогресу та еволюції людства пронизує майже всю її літературну спадщину. Проблематика протиставлення війни й миру, зокрема роззброєння як природний і логічний наслідок загального й постійного прогресу, вперше простежується у праці «Інвентар душі» («Inventarium einer Seele»,

1883, під псевдонімом В. Oulot). Тут авторка полемізує із судженням, що війна закладена в людській природі, наголошуючи на хибному розумінні термінів «війна» і «боротьба», а боротися потрібно – «проти недуг, водопілля, лавин, бідності, божевілля, диких тварин і диких людей» (Suttner 1907: 120) – іншими, «благородними» знаряддями, аніж зброя. Так само і в наступній критичній праці «Епоха машин» Зуттнер розглядає причини війни, динаміку розвитку воєн та світового озброєння, які зводить до принципу влади: доки люди прагнутимуть влади над іншими, доти триватимуть війни (Brinker-Gabler 1982: 22).

Висновки. У контексті формування антивоєнного світогляду Берти фон Зуттнер мали значення такі аспекти, як виховання, оточення, життєві обставини, суспільно-політичні події XIX століття. Її ранні теоретичні праці є ключем до розуміння світомислення письменниці, в них знаходять відображення ідеї гуманізму й просвітництва, вони свідчать про віру в прогресивне вдосконалення людини. Водночас знаменують початок дослідження нею проблематики війни та миру. Про власне пацифістську діяльність Зуттнер можемо говорити після написання антивоєнного роману «Геть зброю!», що дав могутній сигнал до активізації європейського руху за мир. Його успіх вирішив подальшу долю письменниці, а характерною ознакою її публіцистичних і художніх праць стає пропаганда еволюції, демократії і миру.

Примітки

¹Так Берту фон Зуттнер глузливо називали її ідеологічні супротивники.

²Софі Вільгельміна була дещо екстравагантною жінкою. Як азартний гравець вона змарнувала свої статки в казино Вісбадена та Бад-Гомбурга. Щоб вийти з фінансової скрути, Берта влаштувалася гувернанткою при дворі барона фон Зуттнера і відповідала за виховання чотирьох дочок.

³Цикл лекцій «Das Maschinenzeitalter. Zukunftsvorlesungen über unsere Zeit» публікувався двічі (1889, 1891) під назвою «Das Maschinenalter» та під псевдонімом Jemand, тому що «упередження щодо жіночої здатності мислити» здавалися їй, Берті фон Зуттнер, занадто великими і через те книга «просто залишилася б непрочитаною тими, для кого вона насправді була призначена». Третє видання (1899) вийшло у світ під іменем Берти фон Зуттнер. Варто зазначити, що у «Мемуарах» авторка використовує назву «Das Maschinenzeitalter».

ЛІТЕРАТУРА

1. Берта Зуттнер. *Альманах визначних подій*. URL: <https://calendate.com.ua/person/1984> (20.03.2024).
2. Видатні жінки Австрії: Берта фон Зуттнер. Національна бібліотека імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbv.gov.ua/node/4645> (21.03.2024).
3. Грицай О. Про Бертю Зуттнер та її роман «Die Waffen nieder!» *Свобода*. 1929. С. 248–249. URL: <https://zbruc.eu/node/80501> (02.11.2023).
4. Лопушанська І. Пацифістська діяльність Берти фон Зуттнер та її роль в міжнародному русі за мир. *Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів: матеріали Міжнародного форуму "V Дні Австрії у Дрогобичі" (23–30 квітня 2017 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич – Грац: Посвіт, 2018. Т. 7. С. 27–38.*
5. Лопушанський Я. Пам'ять і літературні рефлексії Першої світової війни. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Дрогобич, 2015. Вип. 3. С. 298–301.
6. Пласнік У. Життя задля миру. 100-річчя вручення Нобелівської премії миру Берті фон Зуттнер. URL: <https://www.wirtschaftsmuseum.at//media/pdf-archiv/bsukr.pdf> (22.03.2024).
7. Bernet C. Bertha von Suttner. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Nordhausen: Bautz, 2005. Bd. 24. S. 1435–1471.
8. Bock H. Schreiben gegen die Katastrophe. Bertha von Suttner. *Brüche und Umbrüche. Frauen, Literatur und soziale Bewegungen / Hrsg. von Margrid Bircken, Marianne Lüdecke und Helmut Peitsch*. Potsdam: Univ.-Verlag, 2010. S. 89–121.
9. Bock S., Bock H. Bertha von Suttner – Arbeit für den Frieden. *Suttner, Bertha von: Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte*. 2. Aufl. Husum: Verlag der Nation, 2006. S. 405–458.
10. Brinker-Gabler G. Kämpferin für den Frieden: Bertha von Suttner. *Lebenserinnerungen, Reden und Schriften*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1982. 222 S.
11. Enichlmair M. Abenteurerin Bertha von Suttner. *Die unbekanntenen Georgien-Jahre 1876 bis 1885*. Wien: Roesner Verlag, 2005. 164 S.
12. Friede-Fortschritt-Frauen: Friedensnobelpreisträgerin Bertha von Suttner auf Schloss Harmannsdorf / Hrsg. Internationaler Bertha-von-Suttner-Verein. Wien – Berlin: LIT, 2007. 256 S.
13. Fuchs A. Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918. Mit einem Essay von Friedrich Heer. Wien: Löcker Verlag, 1996. 320 S.
14. «Geradeweil Sie eine Frau sind...»: Erkundungen über Bertha von Suttner, die unbekanntene Friedensnobelpreisträgerin / Hrsg. von L. R. Cohen. Wien: Braumüller, 2005. 232 S.
15. Hamann B. Bertha von Suttner: ein Leben für den Frieden. München: Piper Verlag, 2002. 560 S.
16. Hamann B. Bertha von Suttner: Kämpferin für den Frieden / Bildausw. u. Red. von Georg Hamann. Wien: Brandstätter, 2013. 320 S.
17. Kempf B. Bertha von Suttner: Schriftstellerin – Politikerin – Pazifistin. München: Wilhelm Heyne Verlag, 1987. 251 S.
18. Kleberger I. Die Vision vom Frieden – Bertha von Suttner. Berlin: Erika Klopp Verlag, 1985. 214 S.
19. «Krieg ist der Mord auf Kommando». Bürgerliche und anarchistische Friedenskonzepte. Bertha von Suttner und Pierre Ramus / Hrsg. von B. Müller-Kampel. Nettersheim: Verlag Graswurzelrevolution, 2005, 288 S.
20. Oschust I. Frieden und Krieg im Roman "Die Waffen nieder!" von Bertha von Suttner. *Komparatistische Forschungen zu österreichisch-ukrainischen Literatur-, Sprach- und Kulturbeziehungen / Hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko*. Drohobytch: Poswit, 2015. Bd. 3. S. 86–94.
21. Shels J. B. Biographie des k. k. österreichischen Feldzeugmeisters und Oberdirektors der k. k. Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt Grafen Franz Kinsky. Wien, 1828. 56 S.
22. Streeruwitz M. Über Bertha von Suttner. *Autorinnen feiern Autorinnen*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2014. 64 S.
23. Suttner B. v. [Pseud. Jemand]. *Das Maschinenalter. Zukunftsvorlesungen über unsere Zeit*. Zürich: Verlags-Magazin, 1889. 297 S.
24. Suttner B. v. *Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte / Hrsg. und mit einem Nachwort von Sigrid und Helmut Bock*. Husum: Verlag der Nation, 2006. 487 S.
25. Suttner B. v. *High Life. Gesammelte Schriften*. Dresden: E. Piersons Verlag, 1906. Bd. 1. 357 S.
26. Suttner B. v. *Inventarium einer Seele. Bertha von Suttners Werke in Volksausgaben*. Dresden: E. Piersons Verlag, 1907. 375 S.
27. Suttner B. v. *Memoiren*. Hamburg: SEVERUS Verlag, 2013. 532 S.
28. Wurzbach C. v. Kinsky von Wchinitz und Tettau Franz Joseph Graf. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1864. 11. Teil. S. 275–303.
29. Zweig S. *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1996.

REFERENCES

1. Berta Zuttner [Bertha Suttner]. *Almanakh vyznachnykh podii*. URL: <https://calendate.com.ua/person/1984> (Accessed: 20.03.2024) [in Ukrainian].
2. Vydatni zhinky Avstrii: Bertha von Suttner [Outstanding women of Austria: Bertha von Suttner]. Natsionalna biblioteka imeni V.I. Vernadskoho. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4645> (Accessed: 21.03.2024) [in Ukrainian].
3. Hrutsai, O. (1929). Pro Bertu von Zuttner ta yii roman «Die Waffen nieder!» [About Bertha von Suttner and her novel «Die Waffen nieder!»]. *Svoboda*, 248–249. URL: <https://zbruc.eu/node/80501> (Accessed: 02.11.2023) [in Ukrainian].
4. Lopushanska, I. (2018). Pazyfistska diialnist Berty fon Zuttner ta yii rol v mizhnarodnomu rusi za myr [Bertha von Suttner's pacifist activity and her role in the international peace movement]. *Komparatyvni doslidzhennia avstriisko-ukrainskykh literaturnykh, movnykh ta kulturnykh kontaktiv: materialy Mizhnarodnoho forumu «V Dni Avstrii u Drohobychi» (23 – 30 kvitnia 2017 r.) / upor., nauk. red. Ya. Lopushanskoho ta O. Radchenka. Drohobych – Grats: Posvit*, 7, 27–38 [in Ukrainian].
5. Lopushanskyi, Ya. (2015). Pamiat i literaturni refleksii Pershoi svitovoi viiny [Memory and literary reflections of the First World War]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni Ivana Franka. Serii «Filolohichni nauky». Movoznavstvo. Drohobych*, 3, 298–301. [in Ukrainian].
6. Plasnik, U. Zhyttia zadlia myru. 100-richchia vruchennia Nobelivskoi premii myru Berti fon Zuttner [Life for peace. 100th anniversary of the awarding of the Nobel Peace Prize to Bertha von Suttner]. URL: <https://www.wirtschaftsmuseum.at/media/pdf-archiv/bsukr.pdf> (22.03.2024). [in Ukrainian].
7. Bernet, C. (2005). Bertha von Suttner. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Nordhausen: Bautz, 24, 1435–1471.
8. Bock, H. (2010). Schreiben gegen die Katastrophe. Bertha von Suttner. *Brüche und Umbrüche. Frauen, Literatur und soziale Bewegungen / Hrsg. von Margrid Bircken, Marianne Lüdecke und Helmut Peitsch*. Potsdam: Univ.-Verlag, 89–121.
9. Bock, S.; Bock, H. (2006). Bertha von Suttner – Arbeit für den Frieden. *Suttner, Bertha von: Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte*. 2. Aufl. Husum: Verlag der Nation, 405–458.
10. Brinker-Gabler, G. (1982). Kämpferin für den Frieden: Bertha von Suttner. Lebenserinnerungen, Reden und Schriften. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 222 S.
11. Enichlmair, M. (2005). Abenteurerin Bertha von Suttner. Die unbekanntenen Georgien-Jahre 1876 bis 1885. Wien: Roesner Verlag, 164 S.
12. Friede-Fortschritt-Frauen: Friedensnobelpreisträgerin Bertha von Suttner auf Schloss Harmannsdorf / Hrsg. Internationaler Bertha-von-Suttner-Verein. Wien – Berlin: LIT, 2007. 256 S.
13. Fuchs, A. (1996). Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918. Mit einem Essay von Friedrich Heer. Wien: Löcker Verlag, 320 S.
14. «Geradeweil Sie eine Frau sind...»: Erkundungen über Bertha von Suttner, die unbekanntene Friedensnobelpreisträgerin / Hrsg. von L. R. Cohen. Wien: Braumüller, 2005. 232 S.
15. Hamann, B. (2002). Bertha von Suttner: ein Leben für den Frieden. München: Piper Verlag, 560 S.
16. Hamann, B. (2013). Bertha von Suttner: Kämpferin für den Frieden / Bildausw. u. Red. von Georg Hamann. Wien: Brandstätter, 320 S.
17. Kempf, B. (1987). Bertha von Suttner: Schriftstellerin – Politikerin – Pazifistin. München: Wilhelm Heyne Verlag, 251 S.
18. Kleberger, I. (1985). Die Vision vom Frieden – Bertha von Suttner. Berlin: Erika Klopp Verlag, 214 S.
19. «Krieg ist der Mord auf Kommando». Bürgerliche und anarchistische Friedenskonzepte. Bertha von Suttner und Pierre Ramus / Hrsg. von B. Müller-Kampel. Nettersheim: Verlag Graswurzelrevolution, 2005. 288 S.
20. Oschust, I. (2015). Frieden und Krieg im Roman "Die Waffen nieder!" von Bertha von Suttner. *Komparatistische Forschungen zu österreichisch-ukrainischen Literatur-, Sprach- und Kulturbeziehungen / Hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobych: Posvit*, 3, 86–94.
21. Shels, J. B. (1828). Biographie des k. k. österreichischen Feldzeugmeisters und Oberdirektors der k. k. Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt Grafen Franz Kinsky. Wien, 56 S.
22. Streeruwitz, M. (2014). Über Bertha von Suttner. Autorinnen feiern Autorinnen. Wien: Mandelbaum Verlag, 64 S.
23. Suttner, B. v. [Pseud. Jemand]. (1889). Das Maschinenalter. Zukunftsvorlesungen über unsere Zeit. Zürich: Verlags-Magazin, 297 S.
24. Suttner, B. v. (2006). Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte / Hrsg. und mit einem Nachwort von Sigrid und Helmut Bock. Husum: Verlag der Nation, 487 S.
25. Suttner, B. v. (1906). High Life. *Gesammelte Schriften*. Dresden: E. Piersons Verlag, 1, 357 S.
26. Suttner, B. v. (1907). Inventarium einer Seele. *Bertha von Suttners Werke in Volksausgaben*. Dresden: E. Piersons Verlag, 375 S.

27. Suttner, B. v. (2013). Memoiren. Hamburg: SEVERUS Verlag, 532 S.
28. Wurzbach, C. v. (1864). Kinsky von Wehinitz und Tettau Franz Joseph Graf, in: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 11, 275–303.
29. Zweig, S. (1996). Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

THE FORMATION OF ANTI-WAR WORLDVIEW OF BERTHA VON SUTTNER

Lopushanska Iryna Ihorivna

Postgraduate student

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine

The article focuses on the study of the peculiarities characterizing Berta von Suttner's anti-war ideology, which pervades her entire literary work and pacifist activity. It analyzes the specifics of the formation of the writer's anti-war views within the contextual framework historical and socio-political dynamics in the 19th century, particularly focusing on the prevailing political mood in the Austro-Hungarian monarchy during the latter half of the 19th century. Emphasis is placed on the national and social problems that cast doubt on the dominant conservative system of the monarchy. In the context of the European revolutions of 1848, the concepts of liberalism and democracy emerge, which Berta von Suttner fervently supported. In addition to the aforementioned factors, attention is directed towards her scientific views and moral position. The main source in the study of the writer's worldview is her early theoretical and philosophical works, which reflect the ideas of humanism and enlightenment, as well as faith in the progressive improvement of a person. Based on the material of literary works, encompassing both fiction and memoirs, it has been elucidated that the main factor in the formation of Bertha von Suttner's pacifist views stemmed from notions of progress and evolution, deeply rooted in the doctrines of Charles Darwin. Through the research, the emergence of the concept of the "noble person" as a figure capable of self-improvement – and, as a result, the formation of the theory of the absurdity of war, solely connected with the development of humanity's moral values, have been clarified.

Keywords: *Bertha von Suttner, pacifist movement, "Lay Down Your Arms!", war, peace, "The Machine Age", worldview.*